

„И СПОМЕН, И КОПНЕЖ ЕДНОВРЕМЕННО...“: ЛИТЕРАТУРНИ ПРЕОБРАЖЕНИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР

МОТИВИТЕ ЗА ВОДАТА В БЪЛГАРСКАТА АВТОРСКА ПРИКАЗКА

Александра Владимировна Еремченко. Санктпетербургски държавен университет
Елена Юриевна Иванова

Увод

Варна, от която започва нашият маршрут, е царицата на Черно море. Тя оставя незабравимо впечатление на всекиго, посетил този град, пълен със слънце и вода. Предлаганата беседа е посветена на образа на водата като символ и важна част от много сюжети във фолклорни и авторски приказки. Древните хора са обожествявали водата, знаейки, че тя притежава огромна сила – както разрушителна, така и съзидателна. Тези представи са оставили забележима следа във фолклора, в обичаите, поверията, пословиците и поговорките на много народи. По-нататък ще разгледаме как е представен образът на водата в творчеството на Николай Райнов (в приказките „Най-ученият насвета“, „Четирима братя“ и „Подмладителна вода“, Райнов 2005) и в романа на Елин Пелин „Ян Бибиан“ (Елин Пелин 1978).

Обработката на фолклора в приказките на Николай Райнов

Фолклорът заема особено място сред източниците на вдъхновение за Николай Райнов. Обръщането към приказките и фолклора не е случайно за писателя, това не е просто „проба на перото“, не е поръчка от издателя (Стойчева 1995: 51). Във фолклорната основа Николай Райнов търси най-древните културни пластове, които може да противопостави на съвременността. Не е случайно, че повечето от неговите произведения са легенди, балади, приказки, предания, видения.

Първите книги с преразказани фолклорни приказки от Н. Райнов излизат през 1924 г. – това са „Най-хубави народни приказки“ и „Златно птиче“, а през 1925 г. се появява книгата „Юнак над юнаци“. Съвременниците веднага виждат „разхубавяването“ (терминът е на Стефан П. Василев) на приказката, създадена от Райнов, в сравнение с фолклорната. Става дума, разбира се, за „декоративния стил“, използван от Н. Райнов. „Декоративният стил на Райновата проза е действително нов за редакцията на българската народна приказка. Декоративната стилизация на фолклорните варианти е по същество превод на поетиката на фолклорната приказка на езика на декоративния стил“ – пише С. Стойчева (Стойчева 1995: 53).

Наистина, Николай Райнов е създател на особен „декоративен стил“ в литературата в рамките на модернизма. Той включва архаични форми на словесното творчество, стилизация, повтарящи се „орнаменти“. Прозата на Райнов се отличава с напевността на фолклора, включва текстове от Библията и Корана. За това спомагат няколко фактора: използването на лайтмотиви (особени повтарящи се текстови фрагменти), звукопис и интонационна ритмика, често повтаряне на ключови думи. В творчеството на Николай Райнов декоративността не е просто похват, това е основен инструмент на изражение на духовното състояние на героя (Сугарев 2007: 67).

През 1929 г. Николай Райнов редактира и трите си книги с приказки от 1924 и 1925 г. и издава нов сборник – „Най-хубави български приказки“, като включва в него само вълшебни приказки. За отбелязване е, че сборникът е озаглавен общо (а не „Най-хубавите български вълшебни приказки“), като по този начин се утвърждава тип приказка, който според него представя лицето на българската приказка изобщо – това е вълшебната приказка (Стойчева 1995: 59). Направените редакции на текста са свързани основно със съкращения. „Авторът „чисти“ приказката както от външен декоративизъм, така и

отприсъщите ѝ декоративни клишета“ (Стойчева 1995: 60). Силно съкратена е дескриптивната част. Писателят изчиства излишната информация, която може да е ясна за читателя, както и смисловите повторения. Това свидетелства за отказ от някои елементи на „декоративния стил“ в полза на фолклорния: резултатът от взаимната дифузия на двете стилистични системи е надмощието на фолклорната (Стойчева 1995: 72).

Мотивите за водата в приказките на Николай Райнов

В приказката на Н. Райнов „Най-ученият на света“ (1924) водата е връзката между двата полюса. Според сюжета синът на един много богат търговец се отправя на плаване с кораба на баща си. Търговецът го стъкмява за път като пълни кораба със всякакви стоки и дава точни указания на сина си по колко да ги продаде, какво да купи и на каква цена. Освен това му дава и хиляда жълтици за разноска. За младия човек това пътешествие не е само бащина заръка, но и своего рода проверка. „*Животът и работата ще те научат*“ (Райнов) – назидава го бащата.

Морската вода се явява пред нас не само като проводник между обичайния инновия, непреживян свят, но и като проводник между детството и зрелия живот: пътешествието ще покаже дали младежът е способен да стане добър търговец като баща си и да се разпорежда разумно с парите. Големият задморски град е ключов символ на злото. Тук юношата е подложен на изпитание и още от първия ден прави грешни стъпки. Той живее в най-скъпата стая, започва да се събира с богати синове и да харчи всичките си пари за гуляи и скъпи дрехи. Едва след няколко месеца, когато свършват жълтиците, дадени от баща му, той се сеща, че не е изпълнил търговските задачи, за които е изпратен.

Водата е също и символ за опасност: по-късно, когато синът на търговеца плува на кораба заедно с капитана и двама разбойници, скрит в сандък, корабът попада в буря и главният герой като по чудо остава жив. Обаче това изпитание му е от полза: той подслушва разбойниците и научава, че на морето има един остров с високи скали, където могат да се намерят най-скъпите камъни на света, едри колкото яйце, но пътят дотам е много опасен. Който мине през изпитанието с водата, бива възнаграден.

Същият мотив за опасността и възнаграждението откриваме и в приказката на Н. Райнов „Четирима братя“. В нечетиримата братя, след като изучили различни занаяти, се решават да спасят царската дъщеря от змея, който охранява пленницата на една скала в морето.

Различен е образът на водата в приказката „Подмладителна вода“. Според сюжета един цар изпратил тримата си синове да търсят подмладителна вода, тъй като е решил да остави за свой наследник този, който се справи със заръката. Най-малкият син с хитрост набавил заветната вода, двамата други братя му завидели и откраднали водата, а вместо откраднатата налели обикновена вода. Царят се разсърдил на най-малкия си син заради това, че донесъл обикновена вода и се отрекъл от него. В тази приказка водата е вълшебен предмет, героите жадуват да се сдобият с нея, но и този, който я притежава, става уязвим. В гореописания образ на водата проличава известен дуализъм – водата като изпитание и водата като възнаграждение. Този мотив е доста чест в приказките. Може да се предположи, че той се заражда дълго преди писмената епоха и е от основните в най-древните културни пластове. Вероятно това е свързанос дуализма на водата като такава – без нея не е възможен човешкият живот, но тя притежава и разрушителна сила.

Живата и мъртвата вода в романа за децана Елин Пелин „Ян Бибиян“

„Ян Бибиян“ е първият български фантастичен роман за деца. Романът се състои от две части – „Ян Бибиян. Невероятни приключения на едно хлапе“ (1933) и „Ян Бибиян на Луната“ (1934), включени в Събрани съчинения, т. 5 (Елин Пелин 1978). Романът отначало е публикуван на отделни глави като фейлетони във вестника за деца и юноши „Пътека“, което е водело до многобройни промени. Първото самостоятелно издание излиза през 1933

г. – „Ян Бибиан. Невероятни приключения на едно хлапе“ (София, издателство „Хемус“) с илюстрации от Минчо Никифоров. Следват преработените издания на „Ян Бибиан“ от 1941 г. и 1946 г., а през 1948 г. издателство „Народна младеж“ прави пълно издание нарочено с последните нанасяни в него корекции, като илюстрациите са нови, пак на същия художник – Минчо Никифоров.

Първата част, върху която е насочено нашето внимание, жанрово е междинна между приказка за деца и фентъзи. Наистина, в творбата се откриват функциите на вълшебна приказка, описани в труда на В. Я. Пропп „Морфология на вълшебната приказка“ (Пропп 1998). Смятаме, че в романа за Ян Бибиан са представени следните функции:

- *наличие на „някаква изходна ситуация“,*
- *заминаване на един от членовете на семейството от къщи,*
- *героят е подложен на изпитания, нападения и др., което подготвя сдобиването с някакво вълшебно средство или помощник,*
- *героят се сдобива с вълшебно средство,*
- *героят е пренесен, доставен, доведен до местоположението на търсения предмет,*
- *героят и антагонистът влизат в открита борба,*
- *антагонистът е победен,*
- *първоначалната беда или липса са премахнати,*
- *героят се прибира къщи* (Пропп 1998: 41 – 81).

Романът съдържа доста черти на „класическата“ фолклорна вълшебна приказка, но Елин Пелин посвоему използва познатия набор от функции. Той разрушава традиционната композиция, като сменя местата на елементите, смесва ги или освобождава текста от тях. Образът на водата в романа на Елин Пелин „Ян Бибиан“ е представен с класическото за приказките противопоставяне на жива и мъртва вода, обаче използването на дадените атрибути е новаторско: реката с мъртвата вода е препятствие, което пречи на Ян Бибиан, на враната и на принцеса Лиана да избягат от злия магьосник Мирилайлай, а преминаването през живата река им помага да освободят земите на Мирилайлай от смъртта и разрухата, които съпътстват властването му.

Този оригинален похват ни отправя към жанра на произведението – то може да бъде охарактеризирано хем като приказка, хем като фантастичен роман, като се има предвид, че Елин Пелин, както вече подчертахме, използва тези жанрови черти своеобразно. Избраната от него реализация на мотива за водата добавя на творбата повече новаторство и самобитност.

Така мотивът за водата е един от ключовите в създаването и на фолклорна, и на литературна приказка. Образът и функциите на водата като двигател на сюжета в приказката остават неизменни дори когато самата приказка се подлага на литературна обработка, като например приказките на Николай Райнов „Най-ученият на света“, „Подмладителна вода“ и „Четирима братя“.

За мотива за водата в приказките е характерен смислов дуализъм – водата същевременно се представя и като пораждаща, и като разрушителна сила. Тя може да бъде проводник от един свят в друг, а също така и символ на изпитанията, които стоят пред героя по пътя към възможването („Най-ученият на света“), може да е и едно от препятствията по пътя на героите към спасяването на прекрасната принцеса („Четирима братя“), а може и да бъде вълшебен предмет („Подмладителна вода“). Във фантастичния роман „Ян Бибиан“, който включва черти и на литературната вълшебна приказка, Елин Пелин за разлика от Николай Райнов преосмисля образа на живата и мъртвата вода и в сравнение с фолклора разширява магическите ѝ възможности.

Цитирана литература

- Андрейчева 1989:** Андрейчева, В. *Книга за Николай Райнов*. София, 1989.
- Елин Пелин 1978:** Елин Пелин. *Съчинения в шест тома. Т. 5: Произведения за деца и юноши: Ян Бибиян. Ян Бибиян на Луната. Приказки*. София, 1978.
- Пропп 1998:** Пропп, В.Я. *Морфология (волшебной) сказки. Исторические корни волшебной сказки*. Москва: Лабиринт, 1998.
- Райнов 2005:** Райнов, Н. *Български приказки*. София, 2005.
- Райнов:** Райнов Н. *Най-ученият на света*
<<http://www.zaigravka.bg/prikazki.php?h=nay-ucheniyat-na-sveta>> (22.09.2021).
- Стойчева 1995:** Стойчева, С. *Приказките на Николай Райнов – между магиката и декорацията*. София, 1995.
- Сугарев 2007:** Сугарев, Е. *Николай Райнов – боготърсачът богоборец*. София, 2007.